

ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННІЙ ТОРГІВЛІ АНАТОМІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ ЛЮДИНИ

PREVENTION OF ILLEGAL TRAFFICKING IN HUMAN ANATOMICAL MATERIALS

Лісіцина Ю.О., к.ю.н.,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

Інститут права

Львівського державного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем у сфері кримінального права та кримінології щодо питання запобігання незаконній торгівлі анатомічними матеріалами людини, що є складовою частиною незаконних дій у сфері трансплантації.

Запобігання будь-якому кримінальному правопорушенню зокрема, як і усій злочинності загалом, можливе двома шляхами: застосовуючи покарання за вчинене суспільно-небезпечне діяння і за допомогою попередження кримінальних правопорушень. Мабуть, найбільш перспективним та бажаним способом протидії злочинності є її попередження, тобто діяльність суспільства і держави, яка б не дозволяла вчинення кримінального правопорушення.

З метою удосконалення ефективного запобігання незаконній торгівлі анатомічними матеріалами людини доцільним є на **загально-соціальному рівні**: 1) запроваджувати заходи щодо удосконалення нормативно-правової бази у сфері трансплантації (зокрема, доки не будуть реалізовані норми Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини», члени злочинних організацій, які спеціалізуються на незаконній трансплантації, будуть і далі шукати донорів для купівлі у них необхідних анатомічних матеріалів або будуть їх вилучати шляхом застосування насильства чи в інший заборонений законом спосіб); 2) впроваджувати міжнародну співпрацю (така співпраця може проводитися як між правоохоронними органами, так і на рівні інших державних організацій, а також недержавних організацій, що спеціалізуються на проблемах торгівлі анатомічними матеріалами людини.); 3) здійснювати інформування населення щодо існуючої проблеми; 4) реалізовувати соціально-економічний комплекс заходів. **На спеціально-кримінологічному рівні запобігання**: 1) запобігання незаконній трансплантації та такому її елементу, як незаконна торгівля анатомічними матеріалами, повинно здійснюватися комплексно, а не фрагментарно, відповідно до етапів реалізації такої злочинної діяльності; 2) ефективне реагування на вхідні повідомлення, заяви про факти незаконної торгівлі анатомічними матеріалами; 3) моніторинг та аналітична оцінка інформації; 4) міжнародна співпраця правоохоронних органів; 5) контроль світового кіберпростору.

Ключові слова: анатомічні матеріали людини, запобігання, незаконна трансплантація, торгівля, загально-соціальні заходи, спеціально-кримінологічні заходи.

The article deals with one of the current problems in the field of criminal law and criminology concerning the prevention of illegal trafficking in human anatomical materials, which is part of illegal actions in the field of transplantation.

Prevention of any criminal offense in particular, as well as all crime in general, is possible in two ways: by applying punishment for a socially dangerous act and by preventing criminal offenses. The most promising and desirable way to combat crime is to prevent it, i.e. the activities of society and the state, which would not allow the commission of criminal offenses.

In order to improve the effective prevention of illegal trafficking in human anatomical materials, **at the general social level** it is advisable: 1) to introduce measures for improvement of the normative and legal basis in the field of transplantation (in particular, until the provisions of the Law of Ukraine "On the Application of Transplantation of Human Anatomical Materials" are implemented, members of criminal organizations specializing in illegal transplantation will continue to seek donors to purchase the necessary anatomical materials from them, or will remove them by violence or another manner prohibited by law); 2) to introduce international cooperation (such cooperation may be carried out both between law enforcement agencies and other state organizations, as well as non-governmental organizations specializing in trafficking in human anatomical materials); 3) to inform the public about the existing problem; 4) to implement a socio-economic set of measures.

At the special criminological level of prevention: 1) prevention of illegal transplantation and its element such as illegal trafficking in anatomical materials should be carried out comprehensively, not in fragments, in accordance with the stages of such criminal activity; 2) effective response to incoming notifications, applications for the facts of illegal trafficking in anatomical materials; 3) monitoring and analytical evaluation of information; 4) international cooperation of law enforcement agencies; 5) control of world cyberspace.

Key words: human anatomical materials, prevention, illegal transplantation, trafficking, general social measures, special criminological measures.

Запобігання будь-якому кримінальному правопорушенню зокрема, як і усій злочинності загалом, можливе двома шляхами: застосовуючи покарання за вчинене суспільно-небезпечне діяння і за допомогою попередження кримінальних правопорушень. Мабуть, найбільш перспективним та бажаним способом протидії злочинності є її попередження, тобто діяльність суспільства і держави, яка б не дозволяла вчинення кримінальних правопорушень.

На думку В.Є. Емінова, під попередженням злочинності слід розуміти багаторівневу систему заходів та суб'єктів, що їх втілюють, яка спрямована на: 1) виявлення та усунення або ослаблення і нейтралізацію причин злочинності, окремих її видів, а також умов, що їм сприяють; 2) виявлення та усунення ситуацій на певних територіях чи в певному середовищі, що безпосередньо мотивують чи провокують вчинення злочинів; 3) виявлення у структурі населення груп підвищеного кримінального ризику і зниження цього ризику; 4) виявлення осіб, поведінка яких вказує на реальну можливість вчинення злочинів, і застосування до таких осіб стримуючого і кори-

гуючого впливу, а у разі необхідності – і до їх близького оточення [1, с. 35].

Запропоноване визначення цілком можна віднести і до діяльності із попередження кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконною торгівлею анатомічними матеріалами людини. Заходи щодо запобігання такого виду кримінального правопорушення можна розділити за їх спрямованістю і змістом на загально-соціальні і спеціально-кримінологічні.

Спершу проаналізуємо систему загально-соціального запобігання незаконній торгівлі анатомічними матеріалами людини.

Як видається, однією із основних причин існування незаконної торгівлі анатомічними матеріалами зокрема та усєї незаконної діяльності у сфері трансплантації загалом є брак анатомічних матеріалів. З метою хоч якось вирішити цю проблему та покращити ситуацію із можливістю проведення трансплантації в Україні прийнято новий Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини». У цьому законі передбачено низку позитивних змін, які б дали змогу більш

ефективно налагодити існування такого методу лікування, як трансплантація, в нашій державі. Зокрема, варті уваги такі нововведення, як перехресне донорство та створення Єдиної державної інформаційної системи трансплантації. Суть перехресного донорства полягає в тому, що сім'ї, які стоять у черзі очікування на трансплантацію, можуть за наявності медичних показань обмінюватися донорами, тобто якщо рідні між собою донор та реципієнт не є сумісними для проведення трансплантації, проте підходять іншій парі донора-реципієнта, то дозволяється трансплантація між ними. Практика застосування перехресного донорства широко застосовується в Білорусії, Великобританії, Бельгії, проте в Україні такий вид донорства, як і Єдина інформаційна система трансплантації, задекларований лише «на папері». Кабінет Міністрів досі не розробив порядок застосування перехресного донорства та не запустив Єдину інформаційну систему із трансплантації. Запровадження в Україні перехресного донорства вирішило б одразу декілька проблем: по-перше, збільшило би кількість донорів, а отже, і трансплантацій; по-друге, зламало б усталені способи існуючої незаконної трансплантації (наприклад, укладення фіктивних шлюбів задля можливості застосувати «родинного» донора, а насправді відбувається ніщо інше, як купівля-продаж анатомічного матеріалу).

Допоки не будуть реалізовані норми Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини», члени злочинних організацій, які спеціалізуються на незаконній трансплантації, будуть і далі шукати донорів для купівлі у них необхідних анатомічних матеріалів або будуть їх вилучати шляхом застосування насильства чи в інший заборонений законом спосіб.

Окрім неналежного регулювання прижиттєвого донорства, нині відсутнє і регулювання трупного донорства, оскільки фактично Єдина інформаційна система трансплантації відсутня, немає реєстру, куди б люди могли вносити інформацію стосовно своєї згоди чи незгоди стати донорами анатомічних матеріалів після смерті. Крім того, немає розробленого порядку, яким чином особа має вносити відомості до такої системи.

Нині у світі існує дві юридичні моделі, які регулюють питання посмертного донорства: презумпція згоди та презумпція незгоди. Презумпція згоди передбачає так звану передбачувану згоду. Згідно з такою презумпцією, вилучення анатомічних матеріалів у трупа здійснюється, якщо померла особа за життя не виказала заперечення проти цього або якщо близькі родичі такої особи не заперечують проти цього. У разі відсутності заперечення особи, яке вона залишила за життя, це трактується фактично як згода, й особа може стати донором анатомічних матеріалів після своєї смерті. Така модель презумпції використовується в Білорусії, Бельгії, Австрії, Італії, Іспанії. Основна перевага такої моделі – значне зростання кількості донорів.

Натомість модель презумпції незгоди (яка діє і в нашій країні) передбачає вилучення анатомічних матеріалів за умови, що особа за життя виказала своє бажання стати донором, а якщо волі такої особи немає, потрібна згода її близьких родичів. Основним недоліком такої моделі є суттєве зменшення кількості донорів, оскільки за життя не всі думають про свою смерть і, таким чином, не виказують своєї згоди на вилучення анатомічних матеріалів. Крім цього, якщо особа за життя не залишила своєї волі щодо власних анатомічних матеріалів, згоду на можливе вилучення анатомічних матеріалів лікарі беруть у близьких родичів, які під впливом емоцій часто відмовляють у такому вилученні. Родичів може й не бути, і в такому разі немає в кого спитати дозволу на можливість вилучення анатомічних матеріалів.

Таким чином, доречним було би переглянути існуючу модель презумпції незгоди та запропонувати змінити її на презумпцію згоди, яка значно розширила б кількість доно-

рів та зменшила наявний шалений попит на анатомічні матеріали.

Ще одним недоліком нового закону, який регулює відносини із трансплантації, є відсутність запровадження спеціалізованих трансплантаційних центрів, які б мали своє фінансування, сучасну необхідну техніку для потреб трансплантації та висококваліфікованих кадрів. Натомість законом передбачено можливість проводити операції з трансплантації медичним установам, які мають відповідну ліцензію. Таким чином, передбачається, що такий метод лікування, як трансплантація, може забезпечуватись і у приватних клініках. Таке нововведення може призвести до проведення трансплантацій у таких клініках із порушенням встановленого законом порядку. Так, за даними ЗМІ, 17 жовтня 2019 року правоохоронці викрили в Києві медичну клініку, яка торгувала анатомічними матеріалами. У приміщенні клініки були виявлені ємкості із рідким азотом, які були підписані «нирки» чи «серце» [2].

У запобіганні незаконній торгівлі анатомічними матеріалами людини важлива роль відведена міжнародній співпраці, адже торгівля є різновидом транснаціональної злочинності, що охопила весь світ. Така співпраця може проводитись як між правоохоронними органами, так і на рівні інших державних організацій, а також недержавних організацій, що спеціалізуються на проблемах торгівлі анатомічними матеріалами людини. Така співпраця, зокрема, може полягати у прийнятті нормативних актів, у проведенні спільних заходів, в обміні інформацією та досвідом. Програми, що стосуються протидії незаконній торгівлі анатомічними матеріалами, а також надання допомоги потерпілим, що розроблені однією державою, можуть бути застосовані в інших державах.

До заходів запобігання незаконній торгівлі анатомічними матеріалами слід віднести комплекс так званих «просвітницьких» заходів, метою яких є інформування суспільства щодо наявної проблеми незаконної торгівлі людськими органами та державної політики боротьби з нею. Такий комплекс дій повинен містити проведення досліджень, інформаційних кампаній із залученням ЗМІ, адже суспільство повинно чітко розуміти небезпеку транснаціональної злочинності загалом та проблеми незаконної торгівлі анатомічними матеріалами зокрема. Ефективною може бути співпраця держави із суспільством, недержавними організаціями, ЗМІ. Напрацьовані інформаційні програми повинні містити інформацію про небезпеку для донорів, які погоджуються на продаж власних анатомічних матеріалів. Такі інформаційні програми повинні містити інформацію про дійсні цифри, які існують у сфері незаконної торгівлі анатомічними матеріалами. Потенційні донори, які бажають продати свої анатомічні матеріали і таким чином покращити своє матеріальне становище, повинні розуміти, що у разі продажу власного органу вони отримують лише малу частку від загальної суми, яка залишається членам злочинної організації, що займаються незаконною трансплантацією. Важливо формувати у суспільстві уявлення щодо загрози, яку становлять злочинні організації, пов'язані з незаконною торгівлею анатомічними матеріалами людини.

На рівні держави необхідно розвивати пропаганду трупного донорства, проводити роз'яснення серед населення щодо моменту настання смерті – визнання смерті головного мозку та процедури встановлення такої, розвивати в суспільстві почуття альтруїзму та певної жертвовності, розуміння користі від жертвування власних анатомічних матеріалів після смерті.

До заходів загально-соціального призначення слід також віднести соціально-економічний комплекс заходів. Такі заходи повинні бути спрямовані на пом'якшення впливу факторів, що зумовлюють уразливість людей з погляду незаконної торгівлі анатомічними матеріалами, таких як бідність, низький рівень розвитку та відсутність

рівних можливостей. До таких заходів слід віднести проведення політики, спрямованої на підвищення освітнього та професійного рівня населення. Розроблення програм, які надають такі можливості, як базова освіта, професійна підготовка, є одним із напрямів такої політики та певною гарантією недопущення попадання людей в уразливе становище потенційних жертв та у групи ризику.

До комплексу заходів соціального спрямування належить і робота з підвищення інформованості і професійної кваліфікації працівників правоохоронних органів, а також інших державних структур, що задіяні у превенції незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини. Недержавні організації, навчальні заклади, міжнародні агентства організують спеціальні наукові конференції, на яких присутні працівники правоохоронних органів. Такі заходи дають змогу донести до працівників правоохоронних органів всю важливість проблеми незаконної діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів, у тому числі незаконної торгівлі, виробити необхідні правові поняття, розвіяти сумніви щодо малозначності такого кримінального явища, як незаконна торгівля анатомічними матеріалами і пов'язані з нею прояви криміналу, виробити концепцію взаємодії і запропонувати нові законодавчі ініціативи.

Поряд із загально-соціальними заходами запобігання незаконній торгівлі анатомічними матеріалами людини здійснюються спеціально-кримінологічні заходи. Особливістю такого виду запобігання є його вузькоспеціалізований характер, спрямований безпосередньо на боротьбу зі злочинністю. Такі заходи поєднують у собі виховні, профілактичні, соціальні і правові способи впливу, реалізуються спеціальними суб'єктами, які наділені необхідними функціями і повноваженнями.

Слід зазначити, що загально-соціальні і спеціальні заходи запобігання не повинні реалізовуватися окремо одні від інших. Найбільшого ефекту можна буде досягнути у разі застосування таких заходів у комплексі.

Компетентним спеціалізованим органом запобігання в Україні незаконним діям, пов'язаним із незаконною торгівлею анатомічними матеріалами людини, є підрозділ Національної поліції України – Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми [3].

Нині простежується тенденція, коли заходи запобігання незаконній торгівлі людьми, у тому числі у зв'язку з незаконною трансплантацією, спрямовані переважно на охорону і надання допомоги жертвам таких злочинів, натомість відсутні програми, які були би безпосередньо спрямовані на запобігання вчиненню таких суспільно-небезпечних діянь [4, с. 177].

Злочинна діяльність, що пов'язана із незаконною трансплантацією, структурним елементом якої є й незаконна торгівля анатомічними матеріалами, є цілісною, комплексною та складається із низки стадій. Тому логічним було б, щоби спеціалізовані підрозділи правоохоронних органів розкривали усю злочинну діяльність, пов'язану із незаконною трансплантацією, відповідно до стадій її існування. Проте на практиці цього немає, відповідні правоохоронні органи викривають лише окремі стадії такої діяльності і не вживають заходів щодо викриття усієї злочинної діяльності у такій сфері. На практиці правоохоронним органам вдається встановити злочинні дії, спрямовані на вербування донора або нелегальне перевезення донора за кордон, викривати клініки, де є ознаки проведення незаконних трансплантацій. Проте на цьому розслідування закінчуються, не вживаються заходи щодо встановлення організатора та інших членів злочинної організації, які займаються незаконною трансплантацією, а тому діяльність, пов'язана з незаконною трансплантацією анатомічних матеріалів, не припиняється, а продовжується.

Слід звернути увагу на важливість ефективного реагування на вхідні повідомлення, заяви про факти вчинення

незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини. Враховуючи, що ініціатива від громадян поступає не часто, доцільним буде накопичення в такому напрямі досвіду і напрацювань практичних навичок із взаємодії з інформаторами, свідками, заявниками. Слід зауважити, що такі заяви можуть надходити не лише від жертв незаконної торгівлі анатомічними матеріалами, але й від свідків, родичів, представників ЗМІ, державних та недержавних організацій, а також від працівників різних правоохоронних органів: прокуратури, СБУ, митних органів. Якісне, цілеспрямоване реагування на таку інформацію є запорукою запобігання та попередження такого злочину.

Ще одним спеціальним заходом запобігання дослідженому злочині є моніторинг і аналітична оцінка ситуації. Можна виокремити такі об'єкти для моніторингу та аналізу, як: процес трудової міграції та виїзд українців за кордон; рівень криміналізації; діяльність державних та приватних клінік, які можуть вербувати як донорів, так і реципієнтів; діяльність осіб, які займаються пошуком дітей для усиновлення/удочеріння в дитячих будинках; діяльність, пов'язана з оформленням документів для виїзду за кордон. На базі одержаних аналітичних висновків правоохоронні органи повинні виокремити напрями діяльності щодо запобігання незаконній торгівлі анатомічними матеріалами.

Важливе значення для запобігання та попередження незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини зокрема та всіх незаконних дій у сфері трансплантації загалом має міжнародна співпраця правоохоронних органів.

Така співпраця може відбуватися за різними напрямками, такими як: обмін оперативною інформацією, що стосується торгівлі людьми, а також торгівлі їх анатомічними матеріалами; обмін практичним та законодавчим досвідом – проведення спільних конференцій, брифінгів, форумів, конференцій; надання правової допомоги (наприклад, екстрадиція підозрюваного, обвинуваченого, засудженого); спільні заходи, спрямовані на запобігання діяльності транснаціональних злочинних організацій, які спеціалізуються на незаконній трансплантації, у тому числі торгівлі анатомічними матеріалами; подання та виконання письмового запиту відповідно до положення про правову взаємодопомогу з метою виконання обшуку, допиту свідків, одержання документальних доказів тощо [5, с. 17].

Серед заходів запобігання незаконній торгівлі анатомічними матеріалами не можна оминати контроль світового кіберпростору. У сучасних умовах представники злочинних організацій для реалізації своєї злочинної діяльності користуються сучасними технологічними досягненнями. Насамперед це стосується Інтернету, оскільки проведення відповідної діяльності через світову мережу є гарантією анонімності, а це приводить до додаткової складності доказування вини злочинця. У мережі Інтернет у наш час розміщуються сотні повідомлень про бажання купити анатомічні матеріали і багато пропозицій від потенційних донорів щодо продажу власних анатомічних матеріалів.

Існують випадки, коли такі потенційні донори виставляють свої органи на продаж на eBay. А в Китаї купівля анатомічними матеріалами проходить під гаслом «Продай нирку, купи новий iPad» [6].

Прикладом контролю Інтернет-простору є США, де при митній службі діє комп'ютерний центр (The Cyber smuggling Center of the US Customs Agency). Ця служба щоденно відстежує інтернет-представництва, що можуть слугувати засобом експлуатації людей, тісно співпрацює із правоохоронними органами для встановлення вини їх організаторів і причетності їх до торгівлі людьми, у тому числі для незаконної трансплантації [7, с. 187].

Таким чином, за спрямованістю та змістовним наповненням серед заходів запобігання незаконній торгівлі анатомічними матеріалами людини можна виокремити

загально-соціальні та спеціально-кримінологічні. Перші спрямовані на ліквідацію детермінуючого комплексу незаконної торгівлі анатомічними матеріалами, другі – мають

вузькопрофільний характер, охоплюють профілактичні, виховні, правові та соціальні методи впливу та впроваджуються спеціальними суб'єктами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Криминология : учебник. /Под ред. Кудрявцева В.Н. и Эминова В.Е. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2007. 267 с.
2. Частная медклиника на Воскресенке в Киеве торговала человеческими органами. URL: <https://ukranewscom.cdn.ampproject.org/v/s/ukranews.com/amp/news/660465>. (дата звернення: 20.05.2021 р.).
3. Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Національної поліції України. Про підрозділ. 2016. URL: <http://old.npu.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1819459>. (дата звернення: 20.05.2021 р.).
4. Лісіцина Ю.О. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини та насильницьке донорство: кримінально-правова та кримінологічна характеристика : дис.к-та юрид. наук : 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2016. 250 с.
5. Бирюлькин В.Г. Транснациональная криминальная среда – объект деятельности оперативных аппаратов : учебное пособие. Волгоград : Волгоградская академия МВД Российской Федерации, 2006. – 80 с.
6. 7 повергающих в ужас фактов о незаконной торговле человеческими органами. URL: <https://onedio.ru/news/>. (дата звернення: 20.05.2021 р.).
7. Стокер С. Торговля людьми как форма проявления организованной преступности. *Транснациональная организованная преступность. Дефиниции и реальность*. Владивосток : Изд-во Дальневосточного университета, 2001. С. 185–208.